

Д.І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

УДК 902 (477.63) «18/19»

І.Ф. Ковальова

Дніпропетровський національний університет

МІСЦЕ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО У РЕГІОНАЛЬНІЙ АРХЕОЛОГІЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Розглянуто різні аспекти наукової діяльності академіка Д.І. Яворницького як засновника та провідного діяча напрямку регіональної археології на підставі синтезу історіографічних і джерелознавчих досліджень.

Вивчення історії археології як одного з факторів її самопізнання залишається одним із складних та мало розроблених завдань. Історія науки, чи, у вужчому розумінні, історіографія (за висловом російського дослідника Г.С. Лебедева, — рефлексуюча археологія) як невід’ємна складова системи археологічного знання об’єктивно впливає на розвиток сучасної наукової думки, збагачуючи її досвідом попередників, позначаючи шляхи і перспективи подальшого розвитку, віддзеркалюючи в собі суспільно-політичні, загальнокультурні та глобальні наукові зміни, що відбуваються у навколишньому світі [1; 15, с. 4; 22, с. 43; 28].

За останні роки в Україні помітно збільшилася кількість історіографічних досліджень у різних галузях історичного знання. В якості позитивного прикладу пошлемося на численні кримознавчі студії сімферопольського осередку [18–20; 25 та інші].

Не обминув цей напрямок й українську археологію, хоча наявна кількість робіт з історіографічної проблематики не відповідає ані значущості її досягнень, ані нагальним потребам розвитку науки. Відсутність фундаментальних розробок з історіографії української археології навряд чи компенсується розділом «Пам’ять археології» у журналі

«Археологія» видання Інституту археології НАНУ та нечисленними публікаціями.

Тому метою цієї статті є авторське бачення історії виникнення, функціонування, взаємодії наукових ідей та дослідницьких методик, «наукового побуту» у всіх його аспектах створеної акад. Д.І. Яворницьким наукової школи, з якою пов'язаний розвиток регіональної археології в часовому вимірі від 80-х рр. ХІХ по 30-і рр. ХХ ст.

Обрання нижньої межі дослідження обумовлено появою на археологічному обрії Наддніпрянщини колоритної постаті тоді ще зовсім молодого пошукача професорського звання Харківського університету Дмитра Івановича Яворницького, із ім'ям котрого пов'язано розкриття таємниць давньої історії краю протягом наступних майже 60 років.

Використання широкого кола як відомих, так і вперше залучених до наукового обігу джерел, надало можливість дніпропетровській дослідниці І.І. Яременко об'єктивно визначити місце, яке належало археології у житті та науковій спадщині вченого [31, с. 11]. Нею запропоновано виділення трьох хронологічних періодів у творчій біографії вченого: раннього (1875–1902 рр.); середнього (1903–1917 рр.) та пізнього (1918–1940 рр.). Погоджуючись в цілому, вважаю можливим об'єднання двох останніх у єдиному — катеринославському — періоді, який починається із запрошення до губернського міста на посаду директора історико-археологічного музею ім. О.М. Поля, з яким пов'язано наступне життя вченого.

Зацікавлення археологією виникає ще за часів навчання — в Харківському університеті викладався курс історії мистецтва, в якому студентів знайомили із старожитностями Греції та Риму із збірок провідних музеїв Європи. Діяв мюнц-кабінет, в якому, крім монет, знаходилися артефакти, знайдені на території Харківщини. Під час попереднього навчання у духовній семінарії Д.І. Яворницький вивчав біблійську археологію.

Однак для того, щоб археологія із звичайного для освіченої людини того часу зацікавлення перетворилася на інструмент наукового пізнання історії, слід шукати більш вагомих чинників. До останніх, за нашими спостереженнями, належить захоплення юнака романтикою «степового лицарства» — запорізького козацтва, яке, без перебільшень, було для нього символом і запорукою відродження вільної України. Обравши ще студентом наукову тему, присвячену історії Запоріжжя, Д.І. Яворницький зіткнувся із обмеженістю письмових джерел, що спонукало його звернутися до археологічних розшуків. Його цікавлять «нату-

ральные остатки крепостей и укреплений, казацкие церкви, кладбища и могилы» (курганы — І. К.). Після закінчення університету і під час підготовки магістерської дисертації, Яворницький розпочинає археологічні розкопки у Надпоріжжі та на місцях колишніх Січей. Вивчення праць вченого свідчить про постійне бажання поширити предметний простір історії козацтва введенням археологічних та етнографічних джерел, зокрема у реконструкціях з топографії та природних умов Запоріжжя, архітектури Січей і зимівників, матеріальної культури та побуту. Метою розкопок стали пошуки історичних попередників запорожців у степах Наддніпрянщини, обґрунтування значення природного та політичного чинника у виникненні козацтва. Тобто ми маємо підстави стверджувати, що захоплення Д.І. Яворницького археологією припадає на початковий період його діяльності — 1875—1902 рр. і напряду пов'язане із працею Д.І. Яворницького над «Історією запорізького козацтва» [9]. Саме як знавець історії Запоріжжя Д.І. Яворницький увійшов у коло професійних археологів під час проведення у 1884 р. VI (Одеського) Археологічного з'їзду.

Ініціатива виходила від відомого петербурзького вченого Н.П. Кондакова, котрий, зіткнувшись із труднощами оформлення виставки — «криме портретов, кольчуг и разных мелочей мне не удалось достигнуть результатов», звернувся до Яворницького із проханням «взять дело в свои руки». Останнім було складено розгорнуту програму досліджень регіону «связанного с историей славного запорожского казачества в топографическом и археологическом плане» [2]. Було обстежено залишки Хортицької, Томаківської, Микитинської, Чортомлицької Січей і складено їх плани, здійснено розкопки пізньокочівницьких Рясних та Яцевих могил на р. Вороній, обстежено береги Дніпра над Ненаситеським порогом. Реферати «Исследование о Сечи» і «Поездка по Запорожью» [24] викликали бурхливе обговорення і визнано кращими на з'їзді, про що сповіщали газети «Новороссийский телеграф» за 18 та 28 серпня та львівське видання «Зоря». Д.І. Яворницький в наступному визнавав: «Я сам археолог со времени VI Археологического съезда в Одессе» [21, с. 55].

Вищенаведене дає підстави стверджувати симбіоз історії та археології у дослідницькій програмі вченого, що є типовим для початкового етапу гуманітарного знання [13] і в найбільш яскравій формі проявилось в оформленні побутово-описової парадигми. В цьому Д.І. Яворницьким поділялися погляди знаного представника останньої І.Є. Забеліна, який вважав, що «при помощи общих антропологических идей» можливо

відтворити розвиток «истории человеческой культуры, где умственное и нравственное развитие человека составляет главный предмет научных исследований; но история культуры в сущности есть археология» [14]. І сьогодні у нас є підстави стверджувати тісну взаємодію у спільному дослідницькому просторі регіональних археології та історії.

У наступному Д.І. Яворницький наблизився до сприйняття етнологічної парадигми, залишивши поза увагою примусово насаджуваний марксизм, що стало одним із чинників цькування вченого.

Особливої уваги заслуговують теоретичні уявлення Д.І. Яворницького відносно плину історії на теренах краю. На жаль, недостатня обізнаність сучасних істориків науки із спадщиною вченого, яка в значній мірі залишилася в рукописах чи бібліографічно рідкісних виданнях, призвела до того, що як в російських (А.А. Формозов, Г.С. Лебедев), так і в українських (В.Ф. Геннінг) виданнях Д.І. Яворницький фігурує переважно як талановитий дилетант, в кращому випадку — історик Запорізького козацтва, який спорадично звертався до археологічних джерел для підтвердження власних концепцій.

Аналіз теоретичної спадщини Яворницького, здійснений І.І. Яременко [32, с. 76—80; 34, с. 65—66], встановлює відповідність теоретико-методологічних поглядів ученого рівню розвитку тогочасної світової науки про старожитності. Співставлення із поглядами на предмет та завдання науки провідних археологів другої половини ХІХ ст., зокрема І.Є. Забеліна, О.С. Уварова, Д.І. Самоквасова, переконує в тому, що Д.І. Яворницькому було властиве розуміння дослідницьких завдань археології та її співвідношення з історією в руслі концепції закономірного органічного розвитку методології С.М. Соловйова, вплив праці котрого («История России с древнейших времен») позначався на наступному оформленні побутово-описової парадигми.

Під впливом ідей західноєвропейського еволюціонізму, які у 70 рр. ХІХ ст. отримали помітне поширення, Д.І. Яворницький вбачав запорукою прогресивного розвитку провідну роль етносу (народу) у історії, наближаючись у цьому до народницької течії в українській історіографії [31, с. 14].

Одним з дискусійних питань археологічної науки було визначення часових вимірів, в котрих остання реалізує свій пізнавальний потенціал. Д.І. Яворницький, відповідно до уявлень про археологію, як одну із субісторичних дисциплін, одним з перших подовжив використання археологічних джерел за межі раннього середньовіччя, заклавши тим самим підвалини нового напрямку — археології козацьких часів [12; 26].

Не менш значущим напрямком наукової діяльності Д.І. Яворницького була польова археологія, спрямована на дослідження різночасових пам'яток регіону, який протягом всього довгого життя вченого, залишався полігоном, де відпрацьовувалися методики розкопок; лише двічі в біографії вченого ми зустрічаємося із проведенням розкопок поза його межами: у Туркестанському краї та Великолуцьких курганів. За слушним висловом сучасного петербурзького історика науки А.А. Александрова «привычка, наработанная практикой, становится второй натурой». Саме вона визначає «все специфические полевые навыки и практики повседневности, вплоть до определенных привычек в одежде, движении, общении». Практика польових робіт залежить від об'єму дослідження та природничих умов регіону [1, с. 14].

Польовий досвід набувався Д.І. Яворницьким самостійно і, працюючи із щоденниками вченого, можна бачити, як зростав його професіоналізм, хоча в цілому рівень досліджень залишався традиційним для свого часу: розкопки провадилися траншеєю або котлованом, без достатньої фіксації стратиграфічних шарів і т. п. Як один з чинників, що пояснює звітну неповноту спостережень під час проведення робіт можливо навести відсутність в оточенні Д.І. Яворницького кваліфікованих співробітників. Вчений являв собою класичний тип дослідника-одинака, який уникав залучення до розкопок інших фахівців. Можливо, в цьому давалась взнаки образа від гострої критики, якій було піддано перші самостійні кроки Д.І. Яворницького на шляху археологічних досліджень [16, с. 15–22]. Не виключено, цьому униканню сприяли деякі риси характеру Д.І. Яворницького — на жаль, сьогодні поза вивченням залишаються повсякденні відносини між археологами-сучасниками Д.І. Яворницького, зокрема наукового суперництва, авторитету в науці, товариства та учнівства тощо, в яких ховається коріння багатьох концептуальних розходжень між ученими.

Д.І. Яворницький провадив польові дослідження протягом багатьох років — від 1883 по 1933. Їх наслідком стали розкопки більш ніж 750 степових курганів, низки поселень та городищ, укріплень, зимівників та кладовищ козацьких часів. Навіть у порівнянні із дослідженнями 70 — 80-х рр. XX ст. — часу розквіту в Україні курганної археології, викликаного широким меліоративним будівництвом, наведені дані викликають шанобливе здивування. Працями Яворницького було закладено підвалини вивчення давньої історії степової Наддніпрянщини та її археологічної перлини — Надпоріжжя.

Завдяки працям дослідників переважно Дніпропетровського осеред-

ку сьогодні достатньо ґрунтовно відновлена польова археологічна практика Д.І. Яворницького і досягнуті в ній результати [5–8; 10; 17; 31; 33].

Тому позначимо лише визначальні тенденції в спрямуванні наукових розшуків. На першому етапі, як вже відзначалося, вагомо переважали дослідження з археології козацтва. До вищенаведеного переліку пам'яток слід додати обстеження залишків Олешківської та Підпільненської Січей, старовинного цвинтаря з околиць с. Капулівка, решток Новобогородицької фортеці, Усть-Самарського ретраншементу, споруд Української укріпленої лінії вздовж р. Орілі. Відповідно до ролі, яку Яворницький відводив скіфам та середньовічним кочівникам як історичним попередникам запорозького козацтва в регіоні, на цей період припадають дослідження аристократичних скіфських курганів «Баби» та «Розкопана могила» поблизу с. Тамаківка та масштабні розкопки кочівницьких могильників у Надпоріжжі [7; 11].

На другому етапі спостерігаємо захоплення дослідника первісною археологією, яке стимулювалося необхідністю поповнення музейного зібрання напередодні проведення XIII (1905 р.) Археологічного з'їзду. Розвиток первісної археології в Україні відбувався в межах загальноєвропейської науки і відзначений на початку XX ст. переважанням палеоетнологічної парадигми, яку широко демонструють праці археологів наукової школи В.Б. Антоновича.

Перші дослідження курганів доби енеоліту — ранньої бронзи в Оріль-Самарському межиріччі приводять Д.І. Яворницького до визнання належності культури «корчених пофарбованих кістяків» до новокам'яної доби (в сучасних уявленнях — міднобронзової). Ним принципово заперечувалося існування мідної доби і ставилося під сумнів розповсюдження бронзи в українських степах до появи історичних кіммерійців.

Запропонований поділ поховань за часовою та етнічною належністю свідчить, що Д.І. Яворницький орієнтувався на періодизацію та класифікацію Д.Я. Самоквасова, викладену у роботі «Могили Руської землі». Остання передбачала виділення чотирьох вищезазначених етнокультур: доісторичної (кам'яна доба); кіммерійської (по VII—VI ст. до н. е.); скіфо-сарматської (по V ст. н. е.); половецько-татарської (XII—XIV ст.). Відсутність згадок про бронзову добу цілком закономірна — на початку XX ст. існування останньої визнавалося вкрай проблематичним.

Більшість дослідників, як і Д.І. Яворницький, відносили курганні поховання із скорченими і пофарбованими кістяками до «новокам'яної доби» (неоліту) й відкидали саму можливість існування у Східній Європі бронзової доби. Лише блискучі розкопки В.О. Городцовим курганів

Донеччини поклали край дискусії. Періодизація Городцова увійшла у європейську археологію поруч з системами О. Минтєліуса, П. Рейнеке, А. Фурумарка [3, с. 8–10]. До речі, Д.І. Яворницький приєднався до її прихильників лише наприкінці творчого життя, під впливом безсумнівних доказів, здобутих під час робіт Дніпрогесівської експедиції 1927–1932 рр.

Однак вже за часів широкомасштабних робіт в Оріль-Самарському межиріччі вчений наполегливо шукав нових підходів до створення власної класифікації, яка задовольняла б потребам в упереджуючих розкопки визначеннях етнокультурної належності курганів. В основу класифікації було покладено конфігурацію (форму) насипу, яка, за багаторічними спостереженнями дослідника, залежала від типу поховань.

Відповідно до цього, Д.І. Яворницький виділяв «круглі», «довгі, хвостаті», «товсті чи бабоваті», «рясні кургани». Перші дві категорії Д.І. Яворницький відносив до початку курганного будівництва, пов'язуючи із доісторичною людністю та кіммерійцями. Слідуючі за ними в часі «товсті» (бабоваті або литі) насипи в його класифікації пов'язувалися із приходом у Степ скіфів і споріднених із ними племен сарматів. «Рясні» насипи, яким були властиві невеликі розміри при щільному розміщенні, за Яворницьким, належали середньовічним кочовникам. Тобто, дослідник звертав увагу не лише на конфігурацію насипу, а й враховував взаєморозміщення курганів у складі могильників. Відносно давніх курганів з похованнями «кам'яної доби» (в сучасному розумінні — мідно бронзової — І. К.) Яворницький писав: «Стоят они (курганы — І. К.) всегда разобщено друг от друга и в таком порядке: один с удлинненным хвостом большой и два-три меньших, в одну линию с хвостом большего» [29, с. 121–157; 30, с. 110; 32].

Сьогодні розглянута класифікаційна схема цілком належить до дослідницького поля історіографії. Однак розкопувачам степових курганів добре відомі зовнішні ознаки, які «натякають» на культурну належність пам'ятки, чим, до речі, користуються «чорні» археологи. Тобто, на першому — розвідковому — етапі запропонована Д.І. Яворницьким схема спрацювала, особливо з огляду на непорушність насипів, які в ХІХ — на початку ХХ ст. майже не розорювалися. В наступному, В.О. Городцов запропонував більш вдосконалену типологію, побудовану на підставі форми могильної споруди, що відбилося у назві провідних культур доби бронзи Східної Європи (ямна, катакомбна, зрубна).

За радянських часів польова діяльність вченого суттєво звузилася, що пов'язано із загальною соціально-політичною ситуацією, втратою

фінансової підтримки із боку раніше чисельних меценатів, похилим віком та хворобами. Однак саме на 1927–1932 рр. припадає «зірковий час» у житті Д.І. Яворницького. Самою долею йому судилося стати організатором і науковим керівником першої в світовій науковій практиці комплексної новобудівної експедиції по врятуванню пам'яток археології на теренах будівництва Дніпрогесу та в зоні затоплення дніпрових порогів. Вперше Яворницький прийняв на себе керівництво колективом, який складався з трьох підрозділів: археологічного, геологічного та зоологічного, етнографічного.

До археологічної групи входили як знані фахівці — С.С. Гамченко, В.А. Грінченко, І.Д. Левицький, М.Л. Рудинський, А.В. Добровольський, М.А. Міллер, А.К. Тахтай, П.І. Смолічев, так і молодь, яка потребувала наукового керівництва [17, с. 16–23]. Незвичайні умови роботи вимагали опанування прогресивних методик досліджень. Виявлені побутові пам'ятки — стоянки та поселення розкопувалися площами з фіксацією залягання культурних шарів та комплексів, залученням геологічних визначень, зокрема датування. Розкопки курганів здійснюються шляхом зняття ґрунту по всій площі насипу, завдяки чому вдається простежити не лише послідовність поховань, а й раніш невідомі особливості обрядових дій, що супроводили їх, зокрема — широке розповсюдження кам'яних культових споруд — кромлехів, так званих «скринь», закладів. Відкриття у Надпоріжжі раніш невідомих пам'яток доби палеоліту, так званих «полів поховань» черняхівської археологічної культури вимагали опановування новими методиками дослідження, ініціатором котрих виступав Д.І. Яворницький та провідні науковці експедиції. Про відповідальність останніх свідчить листування із Д.І. Яворницьким, зокрема лист А.В. Добровольського від 17.03.1930 р. [4, с. 209], в якому відзначається, що «розкопки на Дніпрельстані набирають не лише українського значення, а й всесвітнього і вимагають надзвичайної уваги до себе, покладаючи водночас і величезну відповідальність на дослідників».

Наш огляд діяльності Д.І. Яворницького як засновника і багаторічного дослідника регіональної археології залишився б неповним без характеристики його як організатора науки. Саме завдяки йому, провінційний Катеринослав перетворився на визначний археологічний центр [11], що засвідчено обранням його місцем проведення XIII Археологічного з'їзду 1905 р. [27; 31]. Показово, що проти цього виступили як члени організаційного комітету попереднього XII АЗ, що відбувся у Харкові 1902 р., так і деякі представники Катеринославської громади на тій підставі, що в місті немає «наявних сил», які взяли на себе вико-

нання «Програми досліджень» й керівництво його роботою. Московське археологічне товариство (далі — МАТ) наполягало на обранні Катеринослава саме через перебування в ньому Д.І. Яворницького, широко відомого за своїми дослідженнями та багаторічним спілкуванням із провідною археологічною установою. Діяльність «стипендіата професорського звання» Д.І. Яворницького привернула увагу керівництва МАТ, на той час очолюваного О.С. Уваровим, ще на початку 80-х років XIX ст. у зв'язку із проведенням VI АЗ в Одесі. 8 травня 1885 р. вченого було обрано член-кореспондентом Московського археологічного товариства, 22 грудня 1906 р. — дійсним членом. Яворницький регулярно запрошується до участі у наступних з'їздах та засіданнях МАТ. За часів хвороби Яворницького у 1908—1909 рр. голова МАТ Уварова пише до нього: «Любезный Дмитрий Иванович! Что Вы и где Вы? ... Решительно Екатеринослав вымер для нас и, пожалуй, для науки».

Боротьба вченого за дозвіл української мови на засіданнях та в публікаціях XIII АЗ сприяла зміцненню відносин із західноукраїнськими (галицькими) дослідниками [23]. Дружні та професійні відносини пов'язували Д.І. Яворницького із чеськими вченими. Особливо проявилися організаторські здібності Д.І. Яворницького під час керівництва Дніпрогесівською експедицією 1927—1932 рр.

Організація робіт та структура експедиції вимагали наукової координації між підрозділами при збереженні звісної самостійності в обранні дослідниками об'єктів вивчення. Д.І. Яворницький здійснював керівництво Вченою радою експедиції, доводячи власний високий рівень знань, долаючи протидію адміністрації будівництва та партійно-радянських установ. Як окреме важливе питання заслуговує на увагу діяльність Д.І. Яворницького по підготовці наукових кадрів української археології. Експедиція виявилася школою надбання не лише практичного, а й науково-теоретичного досвіду не лише для молодих початківців-археологів, а й для вже знаних науковців. Спілкування між ними та Д.І. Яворницьким відбиває в собі питання повсякденних відносин, наукового суперництва, влади та підкорення у науці і потребує окремого вивчення.

На завершення наведу слова Д.І. Дорошенка: «Д. Яворницький займає цілком окреме місце в сучасній українській історіографії», підтвердження котрим будемо знаходити завжди по мірі поглиблення біографічних розшукув.

Бібліографічні посилання

1. *Александров Д.А.* Историческая антропология науки в России // Вопросы истории естествознания и техники. — 1994. — №4. — С. 3–22
2. Архів Інституту історії матеріальної культури. — СПб. — Ф. 4, оп. 1, № 56–124.
3. *Бочкарев В.С.* Периодизация В.А. Городцова в контексте хронологических исследований европейского бронзового века //Бронзовый век Восточной Европы: характеристика, культура, хронология и периодизация. — Самара, 2001. — С. 8–10.
4. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Д., 1997. — Вип. 1.
5. *Ковалева И.Ф.* Днепровгэсовская экспедиция НКПроса УССР 1927–1932 годы. — Дис.... канд. ист. наук. — Д., 1971.
6. *Ковалева И.Ф.* Очерки древнейшей истории Степной Украины по материалам Днепровгэсовской экспедиции НКПроса УССР. — Д., 1980.
7. *Ковалева И.Ф.* Вклад Д.И. Яворницкого в исследование скифских памятников юга Украины / И.Ф. Ковалева, И.И. Яременко //Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов. — Запорожье, 1994. — С. 82–85.
8. *Ковальова І.Ф.* Внесок академіка Яворницького — у розвиток археології України // Регіональне і загальне в історії. Тези міжнар. наук. конф. — Д., 2002. — С. 50–52
9. *Ковальова І.Ф.* Д.І. Яворницький — археолог Запорожжя // Гуманітарний журн. — Д., 2002. — С. 50–52.
10. *Ковальова І.Ф.* До ювілею Дніпрогесівської археологічної експедиції 1927 – 1932 рр. // Проблеми археології Подніпров'я. — Д., 2003. — С. 4–14.
11. *Ковальова І.Ф.* Персонажі Катеринославської археології кінця XIX – початку XX ст. / І.Ф. Ковальова, Г.І. Руденко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наук. праць. — Вип. 3. — Д., 2005. — С. 268–274.
12. *Ковальова І.Ф.* Ступінь використання археологічних джерел у дослідженнях з козацької проблематики //Гуманітарний журн. — Д., 2002. — С. 50–52.
13. *Лакатош И.* История науки и ее рациональные реконструкции //Структура и развитие науки. — М., 1978.
14. *Лебедев Г.С.* История отечественной археологии: 1700–1917 гг. — СПб., 1992.
15. *Лебедев Г.С.* Опыт периодизации истории отечественной архео-

- логии // Проблемы истории отечественной археологии. — СПб., 1993.
16. *Линченко И.А.* Курганомания. — М., 1889.
17. *Ляшко С.М.* Днепрогэсовская археологическая экспедиция 1927–1932 гг. и ее роль в развитии отечественной археологической науки // Проблемы археологии Поднепровья. — Д., 2003. — С. 14–27.
18. *Мусаева У.К.* Подвижники крымской этнографии, 1921–1941 гг.: историографические очерки. — Симферополь, 2004.
19. *Непомнящий А.А.* Подвижники крымоведения. — Симферополь, 2006.
20. *Непомнящий А.А.* Історичне кримиознавство (кінець XVIII — початок XX століття). Бібліографічне дослідження. — Сімферополь, 2003.
21. *Олійник-Шубравська М.М.* 50 листів Яворницького до Я.П. Новицького // Наука і суспільство. — 1988. — № 7.
22. Проблемная ситуация в современной археологии. — К., 1988.
23. *Світленко С.І.* Д.І. Яворницький і XIII Археологічний з'їзд у Катеринославі: особистість і подія на тлі епохи // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Зб. наук. праць. — Вип. 3. — Д., 2005. — С. 21–34.
24. Труды VI АС в Одессе. — Одесса, 1886. — Т. 1.
25. *Урсу Д.П.* Востоковедение и востоковеды Крыма, 1918–1941 // Востоковедческий сборник. — 1997. — Вып. 1. — С. 4–24.
26. *Швидько Г.К.* Академік Д.І. Яворницький і розвиток сучасного козакознавства // Січеславський альманах: Зб. наук. праць з історії українського козацтва. — Д., 2005. — С. 4–7.
27. *Швидько А.К.* Из истории археологических съездов в России // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. — Д., 1987. — С. 136–144.
28. *Шмаков В.С.* Структура исторического знания и картина мира. — Новосибирск, 1990.
29. *Эварницкий Д.И.* Дневники раскопок // Труды XIII АС. — М., 1907. — Т. 1, с. 121–157.
30. *Эварницкий Д.И.* Раскопки курганов в пределах Екатеринославской губернии // Труды XIII АС. — М., 1907. — Т. 1, с. 103–117.
31. *Яременко І.І.* Археологія у житті та науковій спадщині академіка Д.І. Яворницького — Автореф. дис. ... канд. наук. — Д., 1994.
32. *Яременко И.И.* Археологические периодизации в трудах Д.И. Яворницкого // Проблемы археологии культур энеолита — бронзового века Украины и юга Восточной Европы. — Д., 1994. — С. 76–80.

33. Яременко І.І. Д.І. Яворницький: археологічні дослідження 1903–1907 рр. // Гуманітарний журнал. – Д., 2002. – С. 53–57.

34. Яременко І.І. Праця Д.І. Яворницького «Публічні лекції з археології Росії» // Сучасні проблеми соціально-гуманітарних наук. – Д., 1994. – С. 65–66.

Надійшла до редколегії 27.04.2007 р.

УДК 94 (477.63) «1905»

О.М. Каковкіна

Дніпропетровський національний університет

Д.І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ТА КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД У БАЧЕННІ П.С. УВАРОВОЇ

Проаналізовано погляди голови Московського археологічного товариства П.С. Уварової на постать Д.І. Яворницького та XIII археологічний з'їзд у Катеринославі 1905 р. на основі її спогадів, листування, існуючих наукових розвідок. Виокремлено проблему взаємин Уварової та Яворницького, зроблено висновок про визначальну роль останнього у спілкуванні організаторки археологічних з'їздів із катеринославською науковою спільнотою.

Дослідники життя та наукової спадщини Д.І. Яворницького повинні, мабуть, дякувати йому за яскравий характер, невгамовну вдачу та захопленість справою — такі постаті не залишаються поза увагою сучасників. Відкритість Яворницького «сформувала» широке коло спілкування, у якому не бракувало і недружніх взаємин. Якщо ми говоримо про можливість якнайглибшого осягнення особистості Д.І. Яворницького, розуміння його як людини, частини та творця вітчизняної історії, варто звернутися до його оточення — різнобарвного, складного, суперечливого.

Перехрещення людських доль іноді змінює їх шляхи незбагненим чином. Серед тих, хто багато в чому визначив катеринославську сторінку життя Д.І. Яворницького, стала Прасковія Сергіївна Уварова (1840–1924),

© О.М. Каковкіна, 2007